

Teatr wśród mediów

pod redakcją Artura Dudy, Marzenny Wiśniewskiej i Bartłomieja Oleszka

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Recenzent
Dariusz Kosiński

Redaktor
Magdalena Prokopowicz

Projekt okładki
Krzysztof Skrzypczyk

ISBN 978-83-231-3474-9

Printed in Poland
© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2015

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

tel. +48 56 611 42 95, fax +48 56 611 47 05

e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń

tel./fax +48 (0) 56 611 42 38

e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Druk: Drukarnia Wydawnictwa Naukowego UMK

ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

Spis treści

Wstęp	7
I. Teatr wśród mediów. Wprowadzenie	
Artur Duda, Marzenna Wiśniewska – Teatr wśród mediów – wyzwania i propozycje badawcze	17
Dorota Sosnowska – Rejestracja spektaklu – między obecnością a medialnością	33
Rafał Maciąg – Media i teatr – równanie z niewiadomą	45
II. Teatr jako medium	
Leszek Karczewski – Złapać <i>Oddech</i> . Medialne konteksty interpretacyjne dramatu Samuela Becketta	61
Katarzyna Wielechowska – Teatr jako medium emocji: <i>Wiatr w Sosnach</i> Motokiyo Zeamiego	75
Paulina Tchurzewska – Teatr i media: wyzwania cielesności	89
Marzenna Wiśniewska – Performatywność lalek teatralnych	109
Joanna Ostrowska – Teatr jako medium upelnomocnienia (<i>empowerment</i>) – performanse w przestrzeni publicznej	125
Maciej Szatkowski – <i>Ja kocham XXX</i> Meng Jinghuia jako cichy opór teatru poszukującego w Chinach.....	133
Jacek Mikołajczyk – <i>The Cradle Will Rock</i> . Kołyska, która wstrząsnęła Ameryką	151
Monika Kostaszuk-Romanowska – Teatr jako „medium” oburzonych ...	163
Artur Duda – Teatr jako kompleks performansów na przykładzie Teatru Narodowego/Miejskiego w Toruniu w dwudziestoleciu międzywojennym	181
III. Teatr zmediatyzowany	
Adriana Świątek – Huculski obrzęd weselny w obiektywie antropologa widowisk kultury ludowej. Od rejestracji ku narracji?.....	201
Nada Satková – Electronic Media on the Stage: Three Examples of Contemporary Czech Performances by Jan Mikulášek, Ivan Krejčí and Jiří Pokorný	213
Sabina Macioszek – Odbiorca stechnicyzowany, czyli o percepcji wybranych oper współczesnych	223

Bartłomiej Oleszek – Radiowe formy teatru. Próba typologii	241
Łukasz Borowiec – Niemożliwi narratorzy we współczesnym słuchowisku brytyjskim	259

IV. Intermedium. Rozmowy z twórcami

<i>Słuchowiska, audiobooki, superprodukcje.</i> O współczesnym teatrze radiowym z Januszem Kukułą, dyrektorem Teatru Polskiego Radia, rozmawia Bartłomiej Oleszek	279
<i>Realnie poczuć obecność widza.</i> Z Pawłem Passinim, twórcą NetTheatre – Teatru w Sieci Powiązań, o teatrze w Internecie rozmawiają Paulina Tchurzevska i Alicja Gruszka	291

V. Teatr i performans wobec mediów

Piotr Skrzypczak – Intensywność dramaturgii i intensywność audiowizualna. <i>Danton</i> w reżyserii Andrzeja Wajdy i <i>Sprawa Dantona</i> w reżyserii Jana Klaty	309
Aneta Głowacka – Teatr w mediach – media w teatrze. Medialność w spektaklach Moniki Strzępki i Pawła Demirskiego	325
Dorota Fox – Kabaretowy świat przedstawień. O związkach i zależnościach filmu i kabaretu	343
Marek Bielacki – Suita baletowa <i>Podróż magiczna</i> Andrzeja Zielińskiego i zespołu Skaldowie jako dzieło muzyczne, teatralne, telewizyjne i filmowe	357
Indeks osobowy	373
Noty o autorach	383

Wstęp

Książka ta zrodziła się z przeświadczenia, że dyskusja o związkach teatru z innymi mediami, mediach w teatrze czy teatrze jako medium, która w badaniach teatrologicznych zyskiwała na znaczeniu od lat 90. XX wieku, ale chyba najbardziej gorąca była na początku XXI wieku, powinna mieć dzisiaj swój ciąg dalszy. Po pierwsze, nie ustaje zainteresowanie twórców teatralnych estetycznymi i technologicznymi możliwościami oraz konsekwencjami wiązania teatru z różnymi mediami, co czyni sam teatr zjawiskiem coraz bardziej heterogenicznym i motywuje do nieustannej aktualizacji rozpoznań na temat medialności teatru, jak ujmuje to Christopher Balme, i teatralności jako medium, na co zwraca uwagę Samuel Weber. Kolejnym powodem jest wykrywanie się w toku debaty na temat relacji teatr – media różnych szkół myślenia, które w dużej mierze wyrastają na gruncie odmiennych definicji medium, rozpiętych między rozumieniem wąskim (medium jako środek przekazu) a szerokim ujęciem mediów jako procesów symbolicznych. Trzecim argumentem za kontynuowaniem dyskusji jest znaczące w ostatniej dekadzie przesunięcie w ramach strategii badawczych z ujęcia monomedialnego na intermedialne, które poddaje refleksji „wzajemne funkcjonowanie mediów, sposoby reprezentowania i komentowania jednego medium przez drugie oraz odsłaniania przez wzajemny kontakt istoty poszczególnych mediów”¹. Z tych powodów sądzimy, że dotychczasowe badania nie wyczerpały zagadnień, jakie rodzą się z całej złożoności relacji teatr – media i warto je podsycać pytaniami, wątpliwościami wynikającymi z już usankcjonowanego dyskursu oraz rozwijać poprzez odwołania do najnowszych koncepcji metodologicznych, mając cały czas na uwadze zjawiska artystyczne naszych czasów, które nieustannie dynamizują, rekonstruują i redefiniują tę relację.

---

1 D. Sajewska, *Pod okupacją mediów*, Warszawa 2012, s. 51.

Tytułową formułą tomu „Teatr wśród mediów” chcemy zaprosić do myślenia rozpiętego między różnymi założeniami i stanowiskami. Po jednej stronie mamy tezy i wnioski formułowane w oparciu o koncepcję **teatru jako medium** *par excellence*. Znaczący głos w tej kwestii należy do Christophera Balmego:

Wo man das wirklich sehr schön beobachten kann, ist in den 1960er Jahren mit den berühmten Bestrebungen zu einem armen Theater, zu einem leeren Raum, zu der berühmten Formel von Bentley – das sind alles wirklich ganz klare diskursive Strategien, Theater als Medium im Vergleich, in Abgrenzung zu anderen Medien zu definieren. Und das ist, denke ich schon, eine sehr legitime, sehr sichere wissenschaftliche Vorgehensweise, bei der wir sagen, wir beobachten die Diskurse, aber wir versuchen nicht selbst, Theater als Medium wesentlich zu definieren².

Co najbardziej zaskakujące, Balme odkrywa załączki myślenia o medialności teatru tam, gdzie świadomie twórcy dystansowali się od mediów masowych i kultury popularnej. Z kolei Samuel Weber wprowadza dyskurs o teatrze jako medium już od Arystotelesa, w którego *Poetyce* widzi zapis jednej z wielu tradycji interpretowania teatru jako medium³. Korzystając z jednego z Weberowskich definicyjnych „przybliżeń” znaczenia terminu „medium”, można powiedzieć, że teatr jako medium opiera się na „złożonej interakcji między produkcją a odbiorem, uwikłanej w ruch, który można określić jako ‘cyrkulację’, ale tylko, jeśli rozumiemy, że taka cyrkulacja nigdy nie wraca do punk-

2 „Naprawdę bardzo ładnie to widać w latach 60. XX w. w słynnych dążeniach do teatru uboższego, do pustej przestrzeni, do znanej formuły Bentleya – to wszystko są całkiem jasne strategie dyskursywne zmierzające do zdefiniowania teatru jako medium w porównaniu do innych mediów, w odgraniczeniu od nich. I to jest, tak myślę, uprawniony, bardzo pewny naukowy sposób postępowania, w ramach którego mówimy, że obserwujemy dyskursy, a nie próbujemy sami definiować teatru jako medium w jego istocie” (Ch. Balme, [w:] *Vom Nutzen und Nachteil des Medienbegriffs für das Theater und die Theaterwissenschaft*, [w:] *Theater und Medien / Theatre and Media. Grundlagen – Analysen – Perspektiven. Eine Bestandaufnahme*, red. H. Schoenmakers, S. Bläske, K. Kirchmann, J. Ruchatz, Bielefeld 2008, s. 552). Zob. również: Ch. Balme, *Wprowadzenie do nauki o teatrze*, przełożyli i uzupełnieniami opatrzyli W. Dudzik, M. Leyko, Warszawa 2002, s. 195–207.

3 S. Weber, *Teatralność jako medium*, przeł. J. Burzyński, Kraków 2009, s. 87–114.

tu wyjścia, nigdy nie tworzy zamkniętego koła⁴. Teatr jako medium skłania m.in. do refleksji nad aktualizującymi się w nim praktykami społecznymi i kulturowymi (np. teatr jako medium oporu, medium pamięci), nad symbolicznymi, materialnymi, technologicznymi sposobami wytwarzania, komunikowania i przechowywania informacji, wreszcie nad procesami odbioru.

Po drugiej stronie znajdziemy twierdzenie Eriki Fischer-Lichte z jej książki *Teatr i teatrologia. Podstawowe pytania*: „To prawda, teatr jako taki nie jest medium⁵. Zdaniem niemieckiej badaczki szczególne znaczenie dla teatru ma jednak koncepcja intermedialności, ponieważ „można ją odnieść do każdego rodzaju przedstawienia, niezależnie od tego, czy chodzi o przedstawienia na scenie teatru instytucjonalnego, przedstawienia innych sztuk czy też przedstawienia kulturowe. We wszystkich pojawiają się bowiem nie tylko zestawienia mediów, lecz także dochodzi do ich wymiany [...]”⁶. W tym ujęciu **teatr** istnieje **wobec mediów**, jest bytem odrębnym, choć pozostającym w sferze ich wpływu i właśnie aspekt związków między teatrem a mediami jest głównym przedmiotem zainteresowania. Jednym z ważnych problemów badawczych tej relacji z perspektywy teatru XXI wieku jest proces ucieleśnienia (*embodiment*), który niezadko dokonuje się na styku żywego, organicznego bytu (aktora) i zapośredniczonego technologicznie fantazmatu. Kolejne kwestie to wykorzystanie mediów na scenie (lub typowych dla nich rozwiązań), przejścia, interakcje między mediami oraz efekty ich użycia w przedstawieniu.

Jak wybrnąć z dialektyki tych dwóch stanowisk? Nasza odpowiedź kryje się w tytułowym przyimku „wśród”. Nie niesie on z sobą przeciwstawienia i ostrych rozgraniczeń, stwarza natomiast możliwość włączenia teatru w obszar mediów, umieszczania teatru i performansów na żywo w obrębie mediasfery, ale bez zapomnienia o ich odrębności. Możliwość właśnie, a nie konieczność. Przy wszystkich bowiem rozstrzygnięciach powinniśmy uszanować fascynującą inność teatru oraz jego czepliwość, a ściślej nieustannie praktykowa-

---

4 Tamże, s. 111.

5 E. Fischer-Lichte, *Teatr i teatrologia. Podstawowe pytania*, przeł. M. Borowski, M. Sugiera, Wrocław 2012, s. 165.

6 Tamże, s. 166.

ną od czasów starożytnych Aten intermedialność – gotowość i praktykę wchodzenia w interakcje z (innymi) mediami, wykorzystywania (innych) mediów. Stworzenie możliwości wzajemnego oświeclania się dwóch ujęć: „teatru jako medium” i „teatru wobec mediów” oraz wskazanie miejsc, które pozwalają przekroczyć dialektyczne myślenie, wpłynęło na ostateczny kształt niniejszej książki.

Teksty zebrane w tomie *Teatr wśród mediów* zostały ułożone w pięć części, które odpowiadają najważniejszym naszym zdaniem zagadnieniom związanym z tytułową formułą. Na część pierwszą składają się trzy teksty, które zarysowują możliwości teoretycznego namysłu nad relacją teatr – media. Artykuł Artura Dudy i Marzeny Wiśniewskiej za punkt wyjścia ma krytyczną refleksję nad hasłem medium, której patronuje koncepcja Regisa Debraya. Celem autorów jest nakreślenie pól badań, które lokują się wokół problematyki teatru jako medium, medialności teatru i procesów performatyzacji. Dorota Sosnowska zastanawia się nad fundamentalną dla teatrologii kwestią rzekomej ulotności teatru oraz wartością medialnej rejestracji przedstawienia teatralnego, a spoiwem jej rozważań jest przyjęte za Weberem rozumienie teatru jako metamedium, które oferuje nieustającą refleksję na temat medialności i mediów. Do Weberowskiej koncepcji teatralności jako medium oraz propozycji badawczych klasyków medioznawstwa (Szkoła z Toronto i brytyjskie *media studies*) i filozofów ponowoczesności (Jean-François Lyotard, Wolfgang Iser) odwołuje się Rafał Maciąg, którego tekst poddaje analizie teoriopoznawcze funkcje dyskursów wokół teatru i mediów.

W drugiej części zostały zebrane teksty, które wpisują się w rozumienie teatru jako medium i odwołują się do rozległości ujęć wynikających z medialnej optyki. Otwierają ją interesujące artykuły Leszka Karczewskiego i Katarzyny Wielechowskiej. Pierwszy z autorów erudycyjnie wykorzystuje perspektywę medioznawczą i performatyczną do analizy minidramatu Samuela Becketta *Oddech*, zwracając uwagę na wielowymiarowe gry noblisty z konwencjami teatru (zwłaszcza z jego osobowym charakterem) i innych sztuk performatywnych. Autorka drugiego artykułu analizuje wnikliwie dramat *nō* Motokiyo Zeamiego *Wiatr w Sosnach* w kontekście estetyki sensorycznej i teatru rozumianego jako medium emocji. Trzeci i czwarty artykuł tej części to próby ukazania konstytutywnych składników teatru jako

medium. Paulina Tchurzevska zajmuje się ciałem jako tym nośnikiem, który umożliwia zaistnienie i doświadczenie teatru jako medium bezpośredniej komunikacji i medium pamięci. W tekście młodej badaczki fenomenologia percepcji Maurice'a Merleau-Ponty'ego i François Chirpaza służy problematyzacji roli ciała w myśli i praktyce teatralnej. Z kolei Marzenna Wiśniewska podejmuje temat teatru lalek jako medium, do którego analizy interesujący wkład wnoszą najnowsze badania performatyczne. W ich świetle sztuka lalkarska jawi się jako laboratorium nowatorskich form istnienia na scenie żywych i nie-żywych „aktorów”: lalkarzy-performerów i animantów (według terminu zaproponowanego przez Halinę Waszkiel) – w postaciach realnych i fantomatycznych (tzn. zmediatyzowanych). Teatr lalek okazuje się przestrzenią tworzenia nowych *modi* istnienia. Tematyka kolejnych artykułów sytuuje się wokół teatru jako medium politycznego. Joanna Ostrowska, znawczyni problematyki performansów w przestrzeniach publicznych, ukazuje teatr jako medium upełnomocnienia (*empowerment*) obywateli. Sinolog Maciej Szatkowski na przykładzie dramatu Meng Jinghuia *Ja kocham XXX* tropi możliwości emancypacyjnego oddziaływania medium teatru i analizuje sposoby wytwarzania rzeczywistości scenicznej, która przybiera formułę teatru jako medium oporu. Jacek Mikołajczyk przybliżył mało znany w Polsce amerykański program Federal Theatre Project z lat 30. XX wieku i epizod muzycznego teatru walczącego w Stanach Zjednoczonych („*The Cradle Will Rock*”. *Kobyska, która wstrząsnęła Ameryką*), który stanowi asumpt do analizy krótkiej historii teatru publicznego w Ameryce. Monika Kostaszuk-Romanowska przygląda się natomiast zdarzeniom teatralnym organizowanym w proteście przeciw społecznym i politycznym ograniczeniom (m.in. sprawa przedstawienia *Golgota Picnic*), ukazując teatr jako „medium” oburzonych. Ten blok tematyczny zamyka artykuł Artura Dudy, który wychodzi od koncepcji teatru jako medium ludzkiego (według Wernera Faulsticha) i na przykładzie działalności Teatru Narodowego/Miejskiego w Toruniu w międzywojniu podejmuje refleksję nad kompleksem performansów jako fenomenem kulturowym, wzmacniającym siłę oddziaływania teatru.

Trzecia część tomu, objęta podtytułem *Teatr zmediatyzowany*, poświęcona jest tematyce remediacji teatru. Adriana Świątek z per-

spektywy praktyka antropologa teatru poddaje analizie fotograficzną i filmową dokumentację huculskiego obrzędu weselnego jako aktu konstruowania autonomicznej narracji i remediowanej wersji obrzędu. Młoda teatrolożka z Brna, Naďa Satková, zajmuje się zastosowaniem nowych technologii medialnych w zapewne mało znanych w Polsce przedstawieniach czeskich reżyserów – Jana Mikuláška, Ivana Krejčíego i Jiříego Pokornego. Tematykę wykorzystania nowych technologii kontynuuje artykuł Sabiny Macioszek, która skupia się na strategiach mediatyzacji przedstawień operowych i projektowanych w nich modelach odbioru teatru. Tę grupę tekstów zamykają dwa artykuły poświęcone genologicznym problemom współczesnych słuchowisk radiowych – polskich, brytyjskich i nie tylko. Bartłomiej Oleszek przedstawia propozycje klasyfikacji radiowych form teatru i wykazuje korzyści płynące z przyjęcia technologicznej oraz medioznawczej perspektywy badań. Tekst Łukasza Borowca wprowadza natomiast problematykę zabiegów mediatyzacji słuchowisk brytyjskich, które służą wytworzeniu „nienaturalnej” narracji komplikującej status głosu w teatrze radiowym.

Kontynuację tej części, a zarazem swoiste intermedium w refleksji teoretyków, stanowią rozmowy z praktykami teatru – Januszem Kukułą, dyrektorem Teatru Polskiego Radia i Pawłem Passinim, reżyserem teatralnym i współtwórcą NeT Theatre. Przenoszą one uwagę na doświadczenie i działanie na materii teatru. Rozmowy te do wiodnie przekonują, że wyzwaniem dla badaczy współczesnego teatru zdają się nie tylko rozmaite hybrydowe (tzn. łączące żywą obecność aktora z fantomami ekranowymi czy hologramami) przedstawienia, o których mówią Kukuła i Passini, lecz także terminologia fachowa, bez znajomości której trudno w ogóle zrozumieć ów „nowy wspaniały świat” technologii przenikającej do teatru.

Ostatnia, piąta część tomu, odwołuje się do formuły teatru wobec mediów i sprzyja refleksji nad interferencjami teatru oraz performansów na żywo z performansami zmediatyzowanymi. Rozpoczyna ją refleksja filmoznawcy, Piotra Skrzypczaka, który porównuje dzieła z dwóch różnych epok oparte na tym samym materiale dramatycznym: film Andrzeja Wajdy *Danton* i telewizyjną wersję *Sprawy Dantona* Jana Klaty. Aneta Głowacka analizuje praktykę teatralną Moniki Strzępki i Pawła Demirskiego jako pole gry z mediami

masowymi i miejsce krytycznego dyskursu o współczesnym społeczeństwie spektaklu. Tekst Doroty Fox koncentruje się na związkach i współzależności kabaretu i kina – od dwudziestolecia międzywojennego po czasy najnowsze. Autorka zwraca między innymi uwagę na przenicowywanie tematów, gatunków i konwencji filmowych w kabarecie. Tom zamyka artykuł Marka Bielackiego, który zestawia różne „wcielenia” medialne suity baletowej Andrzeja Zielińskiego i Skaldów *Podróż magiczna*, sygnalizując złożoną problematykę wielokodowości i wielomedialności muzyki popularnej, zwłaszcza jej uwikłania technologiczne (płyta winylowa, reedycja CD, widowisko telewizyjne).

Redaktorzy